

Henri Bergson'un *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri* Adlı Eserinde Özgürlük Kavramının Değerlendirilişi

Ceyhan Akın CENGİZ**

Özet

Fransız filozof Henri Bergson felsefi görüşlerini zamanla ilişkili olduğu kadar özgürlük sorunu üzerinden şekillendirmiştir. Zaman kavramını, mekânın barındırdığı özelliklerin zıddını içermesiyle açıklar. Süre/zaman onun anlayışında dâba çok bilinçle ilişkili olarak değerlendirilir. Sürenin özellikleri olarak ayrılık değil iç içe geçmişlik, heterojenlik, niceliksel olmama, niteliksel olma, bilinç hallerinin aldığı arduluk durumu olarak belirtilir. Sürenin bir diğer özelliği olarak özgürlüktür. *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri* adlı eserinde Henri Bergson, özgürlük sorununu çeşitli yönleriyle işlemektedir. Ancak bu eserinde o, süreyle insan/ben arasında bir aylık ilişkisi kurar. Geçmiş hatırlayan bilinçli bir seyircide var olan süre anlayışıyla, süre ile insan arasında bir bağ kurmuştur. Hatta insan bir süre varlığı olarak karşımıza çıkar. Çünkü insan bilince ve belleğe sahiptir. Bu özelliğe sahip olan insandır. Bende kişiliğimiz oluşur. Mekândan farklı olarak kişiliğimizde ayrı ayrı ve niceliksel özellikler mevcut olamaz. Burada her duygu düşünce iç içe geçmiş ve ben'e has bir nitelik kazanmıştır. Kişiliğimizde meydana gelenler önceden bilinemez ve yenidir. İnsanın davranışları bu nedenle önceden belirlenemez. Özgürlükle, ben'imizden meydana gelen hareketler ve düşünce yapısı arasında doğrudan bir bağ kurar. Çünkü o özgürlüğü olabilen ya da olabilecekte değil, eylemin kendisindeki nitelikte arar. Ben'e göre olan davranışlar özgürdür. Çünkü ondan önceden belirlenme ve mekânsal özellikler yoktur. Ben/insan sürenin gerçekleştiği alandır. Bu makalede, Bergson'un *Şuurun Doğrudan Doğruya Adlı* eserindeki görüşlerinden hareketle özgürlükle ilişkili düşünceleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Özgürlük Süre, Bilinç, Mekân, İnsan.

Evaluation of the Concept of Freedom in Bergson's Work: "Time and Free Will An Essay on the Immediate Data of Consciousness"

Abstract

Bergson, French philosopher, formalized his philosophical approach on the basis of time and problem of freedom associatively. He explained time as the hosting space with features, including opposites. Duration/time evaluated in his approach mostly in relation to consciousness. the characteristics of time are stated as follows: Interwoven, heterogenousness, non-quantitative, qualitative,

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

state of subsequence of conditions of consciousness. In addition, another kind of time is freedom. Henry Bergson, in his book "An Essay on the Immediate Data of Consciousness", deals with problem of freedom in a variety of ways. In his book, Bergson, established a sameness relationship between time and human. He made a bond between an understanding of the time existed in a conscious audience remembering the past and human with time. As a matter of fact, human is confronted as a duration entity. Because human has consciousness and memory. People, having these characteristics are called as human. Our personality is shaped in our ego. As distinct from space, It can't exist individual and quantitative characteristics in our personality. Here, all feelings and thoughts intertwined and get a qualification concrete to ego. Things happened in our personality can't be previously known and they are all new. Therefore behaviour of human can't be previously determined. With freedom, Bergson made a relationship between movements in the ego and state of mind. Because, he searched freedom not in the things which may occur or not but in the action itself. According to Bergson, behaviours occurred in accordance with ego are free. Since there are no pre-determined and spatial features in it. Ego/human is the realization of time. In this study, ideas related to freedom will be examined from the views of Bergson in his book "An Essay on Immediate Data of Consciousness".

Keywords: Freedom, duration, consciousness, space, human.

Bergson özgürlük anlayışını, ben/kişi anlayışına dayanarak oluşturmuştur. Onun felsefi sisteminde insan yapısı itibarı ile bir özgürlük alanıdır. Bu düşüncesini insanın bir süre varlığı, bir bilinç varlığı olması ve sürenin bilinçli varlık olarak insanda gerçekleşmesiyle temellendirir. İnsan dışarıdan aldığı etkileri kendine göre şekillendirmektedir. Bergson bu fikirlerden hareketle özgürlüğe aykırı düşünceleri ileri süren teorileri eleştirmektedir. Bergson bu eleştirilerini özellikle mekanizm ve finalizm üzerinden yapmıştır (Harris, 1933: 514). Bu eleştirilerini yaparken ayrıca mekanizmle bağını kurduğu bilimi de eleştirmektedir. Bergson öncelikle ben ile özgürlük arasında bir bağ kurar (Gunn, 1920: 84). O, özgürlüğü şu şekilde açıklamaktadır. "Eylemlerimiz ancak bütün kişiliğimizde çıktığı, eserle artist arasında bulunan o tarif edilemez benzerliği gösterdiği, onu ifade ettiği zaman özgür olabiliyoruz" (Bergson, 1990: 157). Dolayısıyla biz insan olarak ancak kendimizi olduğumuz gibi ifade edebildiğimiz ve bu şekilde, ben'imize/kişiliğimize göre eylemde bulanabildiğimiz zaman özgür olabilmekteyiz. Bundan sonra Bergson, karakterimizin mutlak etkisine bağlı olduğumuzu söylemenin boş olduğunu, zaten karakterimizin bizim kendimiz olduğumuzu söyler. Kişiyi duyan ya da düşünen 'ben' den ayrı düşünmenin soyut bölmelerin her birinin diğerine ağır basacağını söylemenin saçma olduğunu söyler. Karakterimizi değiştirmekte serbest olup olmadığımız konusundaki soruyu şu şekilde yanıtlar: Karakterimiz her gün değişiyor ama bu yeni şeyler benliğimizde erimezse, özgürlüğümüz bundan etkilenir, fakat erime olduktan sonra karakterimizde oluşan değişiklik bizimdir. Çünkü kendimize mal etmişizdir. Benlikten çıkan her eylem özgürdür (Bergson, 1990: 157). Bergson özgürlüğe ilişkin iddiası için ön koşul olarak ilerlemenin kendisinin yönünü ve bağımsız eylemleri koymuş olur (Adamson, 2004: 74).

Ona göre mekanizm ve finalizmin özgürlükle ilgili hatalı düşünceleri, onların düşünceyi mekân içinde bir salınım gibi tasarlamalarından kaynaklanır. Gerçekte ise özgür bir eylem mekânda bir salınım değil aksine dinamik bir ilerlemedir. Bu ilerlemede hem 'ben', hem de güdüler canlı varlıklar gibi sürekli oluş içindedirler. Kendini doğrudan doğruya yoklayışlarında yanılmayan ben, kendinin özgür olduğunu duyar, özgür olduğunu söyler fakat özgürlüğünü kendine açıklamak istediği anda kendini mekâna aksettirmiş olarak görür. Bergson'a göre istenç özgürlüğünü ispat etmeye olduğu kadar anlatmaya ve hatta reddetmeye elvermeyen mekanist nitelikte bir sembolizm de bu görüşten doğmuştur (Bergson, 1990: 167). Bergson ilk eseri olan *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri* adlı eserinde ruh ve beden arasında bir ayırım yaparak, ruhu bütünüyle maddi olandan uzaklaştırma yoluyla özgürlüğün yolunu açmaya çalışmıştır (Tevfik, 2005: 125). Özellikle bu eserinde süre kavramını temele alarak bunu yapacaktır. *Madde ve Bellek* adlı eserinde ise Bergson bu özgürlük anlayışını madde- süre ilişkisi üzerinden; *Yaratıcı Evrim*'de ise varlığı bütünü açısından görüşlerini biçimlendirecektir.

Bergson özgürlüğe ilişkin temel kavramlardan birinin zaman olduğunun altını çizer. O deterministlerin ve istenç özgürlüğünü savunanların temel hatasının zamanı/süreyi yanlış kavramalarından kaynaklandığını belirtir (Bergson, 1990: 159). Ona göre deterministler belli öncüllerin tek bir sonuca varacağını iddia ederlerken, istenç özgürlüğünü savunanlar ise aynı sebeplerin birçok mümkün eyleme varabileceklerini iddia ederler (Bergson, 1990: 160). Ancak her iki taraf da değerlendirmelerini sonuca/sonuçlara göre yapmaktadırlar. Her iki taraf da zamanı mekân gibi düşüncelerinden kaynaklanan bir hataya düşmektedirler. Çünkü her iki taraf da olacak ya da olan şeyin yönünün çizilmiş olduğundan hareket ederek, mekânsal bir açıklama tarzı ile düşüncelerini şekillendirirler (Bergson, 1990: 166). Bergson süre ve ben anlayışına dayalı olarak bu yaklaşımlara itiraz eder. Ona göre süre, önceden belirlenebilen bir niteliğe sahip değildir. (Mullarkey, 1999: 25) Süre, yeniliğin, farklılaşmanın olduğu bir yapıdır. Bunun sonucunda meydana gelecek olanlar önceden bilinemez. Özgürlük ve süre kavramları arasında yakından bir bağ kurar. Süre temel olarak, mekândan farklı olandır. Eğer süreye mekân fikri sokulursa, süre asıl özelliğini kaybeder. O halde saf süre nedir? Bergson bunu şöyle açıklamaktadır. "Tamamıyla saf olan süre, şimdiki durum ile önceki durumlar arasında bir ayrılık yapmaksızın kendini serbestçe hayata bıraktığı zamanlardaki bilinç hallerimizin aldığı bir ardıllık şeklidir." (Bergson, 1990: 95) Ona göre bilinç ve hayat bir akıştır (Delilse, 1913: 197). Bergson, burada öncelikle sürenin kendine özgü bir yapısı olduğunun altını çizmektedir. Bu özgünlük, sürenin bilinç halleri ile olan ilişkisi bağlamında kurulmaktadır. Bergson, süre ile bilinç arasında derinden bir bağ kurmuş ve saf sürenin temel bir özelliği olarak serbestlik/özgürlük düşüncesini vurgulamıştır. Böylelikle Bergson bilinç ile özgürlük arasındaki bağlantıyı ortaya koymuştur. Yukarıdaki tanımda ayrıca önce ve sonra ilişkisi bağlamında sürede bir ayrılık olmadığı, bu ayrılık özelliğinin mekânla ilişkili bir belirleme olduğu günde-

me gelmekte, sürede ayrılık değil iç içe geçmişlik devreye girmektedir. Bu da, saf süre ile ilgili temel bir belirlemedir. Ona göre gerçek zaman süredir (Wilm 1914: 49). Bergson'a göre saf süre iç içe giren, birbirinde eriyen, birbirlerine oranla hiçbir ayrılık eğilimi olmayan ve sayıyla hiçbir yakınlığı olmadan sadece nitelik halinde bir değişmeler ardıllığıdır (Bergson, 1990: 98).

Bergson bilinç ve ben arasında denkliği kurar ve ben'in bir oluş olduğunu vurgular. Bergson'a göre bilinç (yahut ben) iki zıt durumdan geçtikçe zenginleşir ve bu olmazsa bilinç karar veremez (Bergson, 1990: 160). Bergson gerçekte seçilecek olan yönelinilen iki eğilim ya da yön olmadığını, özgür bir eylem gerçekleşinceye kadar kendi kararsızlıklarıyla yaşayıp gelişen bir 'ben' olduğunu söyler. Ancak istenç eyleminin bu düşüncesi ortak duyguyu tatmin etmez (Bergson, 1990: 161). Bergson, özgürlüğün olabilecek ya da olmayan bir şeyin ilişkisinde değil, eylemin kendisindeki nitelikte aranmasını gerektiğini söyler (Bergson, 1990: 167). Bergson özgürlük anlayışını enerjinin korunumu ilkesi, eylemlerin önceden bilinip bilinmemesi ve nedensel ilkesinin eleştirileri üzerinden ortaya koymuştur. Bahsedilen üç başlık altında Bergson'un özgürlük anlayışı bu çalışmada açıklanmaya çalışılacaktır.

Enerjinin Korunumu İlkesi Bağlamında Özgürlük Problemini Değerlendirmesi

Bergson, özgürlükle ilgili düşüncelerini oluştururken bilimsel bir kavram olan enerjinin korunumu ilkesinin eleştirisi önemli bir yere sahiptir. Bu ilke enerjinin yoktan var edilemeyeceğini ve yok edilemeyeceğinin ifadesidir. Enerji ancak bir biçimden başka bir biçime dönüşebilir (Tekeli, 1997: 172). Bu ilke son derece geniş kapsamlıdır. Mekanik, termal, optik, elektrik ve kimyasal türden pek çok olguları kapsamaktadır, bu ilkeye 18. yüzyılda yapılan çalışmalar sonucunda ulaşılmıştır. 18. yüzyılda fizik alanında yapılan deneylerde, ısı ile mekanik iş arasında bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Bu deneylerde ısınının yüksek sıcaklıktan alçak sıcaklığa düşmesinin enerji ürettiği belirlenmiştir. Yapılan bir başka deneyde havanın sıkıştırılması ile sıcaklığın meydana geldiği ortaya konmuştur. Bu deney, kinetik enerjinin ısıya, ısının da kinetik enerjiye çevrilebileceğini açıkça ifade etmektedir. Yapılan bir başka çalışmada varılan başka bir sonuç da, bataryadan harcanan enerjinin, bu elektrik devresinde oluşan ısıya eşit olduğudur ve aynı zamanda bu enerji, bataryanın çalıştırdığı motorun mekanik işiyle doğru orantıdır. Hermann Helmholtz bir yazısında enerjinin korunumu ilkesini yayınlamıştır (Tekeli, 1997: 172). Bergson'un bu ilke temelindeki görüşlerini şöyle izah eder.

Bergson'a göre enerjinin korunumu ilkesinin evrenselliğinin kabul edilmesi ile kâinat birleşen maddi noktalardan, şiddetleri sadece mesafelere bağlı olan ve kendiliğinden çekme ve itme enerjilerinden oluşan bir yapısı olduğu varsayılmış olunur. Bunun sonucunda bir andaki görelî durumlarının bir önceki anda buldukları durumla kesin olarak belirlenmiş olduğu sonucu çıkar. Ancak bu çıkarımda maddi

noktaların nitelikleri dikkate alınmaz. Bergson fizyolojik olguların, kendi ölçüleriyle zorunlu olarak belirlenmesinin sonucunda enerjinin korunumu ilkesinin bütün canlı cisimlere genişlediğini söyler (Bergson, 1990: 134). O fizik açıklamaların hep kinetik açıklamalarla ifade edilmesinin yetersiz olduğunu, fizik açıklamalarda molekül hareketlerinden fazla bir şeyin olduğunu altını çizerek (Bergson, 1990: 134). Bergson'a göre bilinç hallerimizin birbirleri aracılığıyla belirlenmeleri mutlak olarak gerekli değildir bu temel anlayıştan hareketle enerjinin korunumu ilkesinin evrenselliğinin psikolojik bir varsayım sonucunda kabul edildiği ortaya çıkar (Bergson, 1990: 134).

Öncelikle Bergson'un burada ön plana çıkardığı düşüncesi, enerjinin korunumu ilkesinin mekanik düşünme biçimi için önemli bir yer tuttuğudur. Bergson kendi düşüncelerini yerleştirebilmek için bu ilkenin ortadan kaldırılması gerektiğini vurgular. Ona göre düşünce alanında enerjinin korunumu ilkesinin bu kadar ileri durumda olması, Bergson'un evren ve hayat anlayışına zıt bir durum oluşturur. Bu ilkenin psikolojik bir ön kabule dayandığını ispatlayarak, bu ilkenin somutluğunu ve evrenselliğini ortadan kaldırmış olacaktır. Sonra bu ilke ile bilinçli hallerin birbirini gerektirmesi anlayışını ortadan kaldırarak özgürlük ortamını sağlamaya çalışır. Yine aynı zamanda bir şeyin önceden bilinmesi varsayımı ile ilgili eleştirilerini, bu temel düşüncenin olumsuzlanması çerçevesinde temellendirir. Onun tasarladığı evren maddeye, moleküllerin hareketlerine indirgenemez. Bu bağlamda mekanist anlayışı eleştirir. Bergson'a göre enerjinin korunumu ilkesinin canlı cisimlere uygulamasının yanlışlığının üzerinde özellikle durmaktadır.

Bilincin moleküllerle olan ilişkisini bilinçli hallerimizin birbirleri ile olan ilişkileri bağlamında incelemeye başlar. Ona göre beyindeki atomların durumu, yönü ve hızı belirlenmiş olsa da psikolojik hayatımızın belirlenmiş olduğu sonucunun bu durumdan çıkmayacağını söyler (Bergson, 1990: 134). O, *Madde ve Bellek* adlı eserinde bu anlayışını destekleyecek şekilde görüşlerini sunmaktadır. Hatta bunu bu eserinin temel savlarından birinin olduğunu söyleyebiliriz (Bergson, 2007) Böyle bir yargıya varabilmek için belli bir beyin halinin kesin olarak belirlenmiş psikolojik hale karşılık geldiğini ispatlamak gerektiğini vurgular. O, bunun yapılmadığını ve yapılmak istenmediğini söyler (Bergson, 1990: 135). Bergson'un burada üzerinde durduğu konunun geçerliliğini yitirmiş olduğunu öne süren düşünürler olabilir. Çünkü beynin belli bölgelerinin belli psikolojik durumlara karşılık geldiği bugünkü bilimsel çalışmalarla gelişen teknoloji kullanılarak gösterilmektedir. Bergson, psikolojik olguların zorunlu olarak molekül hareketleriyle belirlediklerinin ispat edilemediğini ve bunun hiçbir zaman mümkün olmayacağını vurgular. Bir harekette ancak bir diğer hareketin sebebi bulunacaktır ama neden bu bilinç hali oluşmuştur, işte bunun sebebi bulunamayacaktır. Eğer bilinç bir hareketten geliyorsa, bunu bize sadece deneyim gösterecektir. Ancak bu gibi durumların gösterildiği durumlar çok sınırlıdır ve bunların gösterildiği durumlar iradi olan hallerden bağımsız olan durumlardır. Bu noktadan hareket eden fiziki determinizmi bilincin

hareketlere bağıllığını bütün hallere yaymaktadır (Bergson, 1990: 136). Bergson bilincin molekülere indirilememesi ile bilince farklı bir varlıksal konum verdiği burada ortaya çıkmaktadır.

Bergson 'paralelizm'e ilişkin değerlendirmeye geçtiğinde paralelizmi bütün se-rilere yaymanın özgürlük anlayışının ortadan kaldırılması anlamına geldiğini söyler. Ona göre paralel unsurlar gösteren iki seri arasında böyle bir paralelizme rastlanabilir ancak bunu her yere yaymamak gerekir. Bu bağlamda o, Leibniz ve Spinoza'nın ileri sürdüğü görüşlerin hatalı olduğunu iddia eder (Bergson, 1990: 135).

Bergson'un eleştirdiği süre ve nedensellik düşüncesine inanan deterministler, bilinç olgularının birbirleri aracılığıyla belirlenebileceklerini mutlak olarak iddia ederler. Bergson bunları eleştirir. Bergson'a göre çağrışımçı determinizmin çıkış kaynağı burasıdır, yalnız bu determinist anlayış henüz bilimsel kesinlik kazanmıştır. Bu nitelik, determinizmi doğa olaylarına destek olan mekanizmayı kendine temel yapmaya çalışır (Bergson, 1990: 136). Psikoloji olaylarına doğa olaylarının kesin karakterli determinizmini vermekle psikolojik determinizm hem daha kesinleşerek bundan fayda sağlayacak hem de fizik determinizm evrensel bir nitelik kazanılacaktır (Bergson, 1990: 137). Bergson burada fizik determinizmin evrensel bir nitelikte yorumlanma isteğinin temelini göstermiştir. Aynı zamanda psikolojik değerlendirmedeki determinist anlayışın nasıl hatalı bir düşünceye dayandığını kendi görüşlerinin içerisinde açıklar.

Bergson, duyumların molekül hareketlerine bağlanmış olarak görülmesinin nedeni olarak en basit psikolojik olguların bile çok belli fizik olaylara kendiliklerinden katılmasını gösterir. Bilinç hallerimizin psikolojik bir düzene koyma kaygısıyla içinde meydana geldikleri şartlarla zorunlu olarak belirlemeyi kabul edince, psikolojik unsurların fiziki unsurlarla açıklamanın açık bir delilinin sağlanmış olduğu kararına varılır. Böylece ona göre bilinç molekül ve atom hareketlerinin bir tercümesi olarak alınır. Bu, psikolojik determinizmden başka bir şey değildir (Bergson, 1990: 137).

Bergson, enerjinin korunumu ilkesi kesin olarak uygulandıktan sonra, bize kalacak olan özgürlük payının oldukça az olacağını söyler. Çünkü bu kanun fikir akışımızı zorunlu olarak etkilemiyorsa da hareketlerimizi belirler. İç hayatımızı bir dereceye kadar gene bize bağlı olacaktır. Yalnız dışarıdan bakan bir gözlemci için eylemlerimizi mutlak otomatizmden ayıracak bir işareti olmayacaktır (Bergson, 1990: 137).

Bergson, enerjinin korunumu ilkesinin doğa bilimleri tarihinde oynadığı rolün abartılmaması gerektiğini vurgular. Bu ilke bazı bilimlerin evriminde sadece bir aşamadır ve bilimlerin evrimine hep kılavuzluk yapmış değildir. Ayrıca Bergson'a göre bu ilke aslında çelişmezlik kanunundan başka bir şey değildir. Çünkü belli bir miktar üzerinde yapılacak matematik her işlemin devamında her ne şekilde gi-

rerse girsin bu miktarı koruması gerekir. Başka bir deyimle, belli olan bellidir, belli olmayan belli değildir, aynı sınırların toplamı nasıl yapılırsa yapılsın aynı sonuç alınacaktır. Bu kanunda esas alınacak şeyi ve sabit kalacak şeyin niteliği hakkında özel hiçbir varsayımı yoktur. Fakat gerçekliğin yüzleri ya da işlevleri hakkında hüküm verme yetkisi sadece bilimsel değerden olan deneyime ait kalır. Pozitif bilim bakımından değer verilmeyecek olanların neler olduğunu söyleyebilecek olan da yalnız deneyimdir (Bergson, 1990: 138).

Bergson'a göre radikal mekanizm açısından bilinç, bir gölge olaydır. Bu anlayışa göre bilinç, belli hallerde belli moleküllere katılmak gücündedir. Bergson'a göre, molekül hareketleri bilinç olmaksızın duyum yaratabiliyorsa bilinç de kendi sırasında kinetik ve saklı bir enerji olmadan veya bu enerjiyi kendi tarzında kullanarak bir hareket yaratabilir (Bergson, 1990: 140). Buradan hareketle Bergson, radikal mekanizmin görüşünün ileri sürdüğü görüşün böylece gerçekleşebileceğinden dolayı bu teorinin geçersiz olduğunu iddia eder.

Bergson enerjinin korunumu ilkesinin anlaşılabilir bütün uygulamaları sadece noktaları hareket edebilen ve ilk durumuna dönebilen sistemler üzerinde durur. En azından bunun mümkün olduğunu tasarlamaktadır ve bu şartlar içinde bütün sistem ilk durumundan ve parçalarından hiçbir şeyin değişmeyeceğini kabul ederek işler. Zaman bu sistem üzerinde hiçbir etki yapmamaktadır. Bu düşünceye varmasının bir nedeninin cansız maddenin süresi olmamasından veya geçmiş zamanın izlerini saklamasından ileri gelebileceğini söyler (Bergson, 1990: 140). Bergson hayat alanında ise durumun böyle olmadığını söyler. Süre sebep olarak etkide bulunur. Var olan şeylerin bir zaman sonra eski hallerine dönme fikrinin saçmadır, çünkü bu geri dönme hareketinin canlı varlıkta hiçbir zaman olmamıştır (Bergson, 1990: 141). O bilinç olguları alanında geriye dönme varsayımının anlaşılamaz bir şey olduğunu söyler. Mekanik teorilerin tasarladıkları gibi maddi olanın geçmişli olmaz (çünkü bilinci yoktur), şimdi içinde yani o anda kalıyordu.

Canlı cisimler için geçmiş bir gerçekliktir, özellikle bilinçli varlıklar için bu kesindir. Bergson bu teori ile eleştirilerinin temelini yine bu teorinin zamanı yok saymasını koymaktadır. Ona göre bu teorilere değişim anlayışı göz ardı edilmiş olmaktadır. Bu da canlı varlığı anlamamaya yol açmaktadır. Burada geçmişten bir iz saklamak yani süre ön plana çıkacaktır. Canlı varlığın farklılığını özellikle bilinçli varlığın farklılığını oluşturan temel unsur bu olmaktadır. Böylelikle geçmiş bir gerçeklik alanı kazanmaktadır. Geçmişin gerçekliği canlı cisimler için mümkündür. Bergson'a göre böylelikle canlı varlıklar daha kapsamlı bir varlık alanına hâkim olabilmektedirler, bu durum onlar için bir kazançtır. Cansız varlıklar için ne bir kazanç ne de bir kayıptır (Bergson, 1990: 141). Bergson'a göre enerjinin korunumu ilkesi, psikolojik nitelikte bir yanılmadır. Bu ilke mekanik biliminin evrensel bir kanun olarak ortaya çıkaran bir sebep ya da bilimin temellendirilmesi zorunluluğu değildir (Bergson, 1990: 141).

Bergson'a göre kendimizi tasarlamamız sadece dış dünyadan alınan şekiller arasındadır ve biz bu duruma alışkınızdır. Biz bedenimizi doğrudan doğruya gözlemlemeye hiç alışmamışızdır. Bunun için bilinç tarafından yaşanmış gerçek süreyi cansız atomların üzerinden hiç değişiklik yapmadan kayıp giden zaman ile bir tutarız. Zaman bir defa geçtikten sonra yine tekrarlayacağını, aynı sebeplerin aynı kimseler üzerine tekrar etki edeceğini ve bu sebeplerin yine aynı sonuçları vereceklerini varsaymakta bir saçmalık görmeyişimizin buradan kaynaklandığını söyler. Bu varsayımın ileri noktasında enerjinin korunma ilkesi evrensel bir kanun olarak ortaya konmaya çalışılır. Bunun da sebebi, iç âlem ile dış âlem arasındaki farka bakmayarak gerçek sürenin görünürdeki süre ile bir tutulmasıdır (Bergson, 1990: 142).

Bergson'a göre psikolojik determinizm, ruhta çağrışımçı düşüncüyü gerekir ve bu düşünce şimdiki bilinç halinin öncekiler ile belirlendiğini tasarlar, bununla beraber burada kuvvetlerin bileşkesi şeklinde bir zorunluluğun olmadığı da sezilir. Ona göre bunlar arasında nitelik farkı vardır dolayısıyla birinin diğerine sebep olduğunu a priori olarak koymaya çalışmaları her zaman başarısız olacaktır. Bundan dolayı deneyime başvurulur, ancak burada psikolojik bir durumdan bu durumu izleyen duruma geçmenin sebebi daima birinci halin daveti şeklinde, basit bir şekilde açıklanmak istenir. Bergson buradan bir halden diğerine geçmeyi açıklayan ilişkinin, o geçişin sebebi olup olmadığını sorgulamaya başlar. Bergson bir durumdan diğerine geçmeyi açıklayan ilişkinin, o geçişin sebebi olamayacağını söyler. Farklı sebeplerden, farklı çağrışımlardan ortak yeni bir fikir çıkarabilir (Bergson, 1990: 143). Burada Bergson, her zaman aynı sebeplerin aynı sonuçları meydana getiremeyeceğini hatta farklı sebeplerin ortak yeni bir sonucu çıkarabileceğini söyler. Dolayısıyla bu görüşle birlikte tek bir şekilde işlemeyen bir yapı ortaya çıkmaktadır. Bu anlayış Bergson'un evrim anlayışında kendini en iyi şekilde ortaya koyacaktır; o, evrimin çok farklı yönleri olacağını söyler. (Bergson, 1986: 123) Dolayısıyla Bergson, herhangi bir bağ içinde olmaksızın yani bir zorunluluk içinde gerçekleşmeyen, gerçekleşmeyecek olan bir davranışın sırf istemek sonucunda, istencin böyle bir tavırda bulunması sonucu gerçekleşebileceğini ama daha sonra bunun böyle olmasının gerektiğini eylemlere bakarak açıklanabileceğini hipnotizmadaki telkin örneğinden hareketle açıklar. Hipnozdayken insan, yaptığı eylemi önceki bilinç hallerinin etkisi sebebiyle olduğunu sanır. Oysaki bu haller sebep değil, sonuçlardır. Bu eylemin olmasının nedeni, bu eylemi yaptıran sebep hipnozdan hemen önce yapılan telkindir. Dolayısıyla biz bu hipnoz durumundayken aslında bizi yönlendiren bize önceden sunulmuş olan fikirlerden yani telkinlerden hareketle bilinç olgularını değerlendiririz. Yoksa bu sürecin kendisinin değerlendirilmesi değildir (Bergson, 1990: 144).

Biz genel olarak, genel kanılarla, güdülerle eylemde bulunuruz. O, bunun da mekanizm ilkesinin korunması ve çağrışım kanunlarına uymak olduğunu söyler.

İstenç ansızın bu işe karışınca, durum sarsılır. Zekâ bunu önceden sezdiği için istencin bu darbesini düzgün bir danışma yapmak şekliyle haklı çıkarmaya çalışır. İstencin istemek için istediği zaman bile kesin bir sebebe itaat edip etmediği, istemek için istemenin serbest bir istek olup olmadığı sorgulanabilir. Ancak önemli olanın, çağrışımıcılık açısından bakılsa bile, eylemin, bilinç hallerimizin birbirleri ile ve kendi güdüleriyle belirlediklerini mutlak olarak onaylamanın güç olduğunun gösterilmesinin yeterli olmasıdır (Bergson, 1990: 145).

Eylemin Önceden Bilinip Bilinemeyeceği Bağlamında Özgürlük Problemini Değerlendirmesi

Bergson'a göre deterministler meseleyi farkı bir şekilde ortaya koyacaklardır. Onlar öncülleri bilinen bir eylemin önceden görülebileceğini iddia ederler. Ancak Bergson, bu meselenin anlamsız ve boş bir mesele olduğunu söyler. Ona göre öncüller dinamik ve statik olmak üzere iki tarzdadır. Birinci durumda meşgul olunan kimse ile tam bir kaynaşma, aynı haller serisinden geçmeye ve böylece eylemin yapıldığı ana yöne gitmeye yöneleceğimizden yapılacak eylemi önceden görmek diye bir mesele kalmayacaktır. İkinci durumda ise ruh hallerinin işaretleri yanında önemlerinin niceliksel değerleri gösterilmekle birlikte son eylem önceden varsayılmış olunur (Bergson, 1990: 172, 173). Bu iki delili daha derinleştirince temellerinde bilincin iki ana illüzyonunu bulacağımızı söyler. Birinci illüzyonun, ruh hallerinin şiddetinde özel bir nitelik, çeşitli hallerinde ayrı farkçıklar görecekte yerde matematik bir özellik görmekten geldiğini; ikinci illüzyonun bilincin algıladığı somut gerçeklik ve dinamik ilerleme yerine sonuna varmış bir ilerlemenin maddi bir sembolünü koymaktan ileri geldiğini söylemektedir (Bergson, 1990: 173).

Bergson bu iki illüzyona ek üçüncü bir illüzyon olduğunu söyler ve bunun da eylemin önceden görülüp görülemeyeceğini bilmek meselesinin daima zaman denilen şeyin mekandan ibaret olup olmadığı meselesine vardığının görülmesi olduğunu ifade eder (Bergson, 1990: 174). Bir kişinin bir eylemi önceden bilmesinin imkânı ile ilgili olarak, bir kişinin bilinç hallerini ideal bir mekânda sıralayıp buna göre karar verildiğini, bu hallerin en son haliyle bilinmeseydi, bu yoldaki sıranın nasıl olacağını bilinemeyeceğini, bunların yaşanmışlıkla belirlenebileceğinin görüldüğünü söyler. Yapılacak olanı yapılanla karıştırıyoruz ki bu da zamanın mekânla karıştırılmasıdır (Bergson, 1990: 174, 175). Buradaki anlayış Bergson'un daha önce de belirttiği gibi, bizim sonuçtan hareket ettiğimiz varsayımdır. Sonuçtan hareket ettiğimiz için her şey mutlak olarak olan şeyin olduğu gibi aynı aşamaları yeniden geçireceğini düşünürüz. Ona göre, olan her şeyi mekân gibi sıralar ve bunun sonucunda mekan üzerinden hareket eder gibi aynı yolları izlemenin mümkün olduğunu sanırız. Eğer zamansal düşünseydik, hayatın ve olanların hiçbir zaman aynı şekilde tekrarlanamayacağını bilirdik.

Buradaki bizim bu anlamdaki fikirleri birbirine karıştırmamızın nedeni olarak, bilimin önceden olayların görülmesi ile ilgili bilgi verdiği davranışlar olduğu iddiasındadır. Gezegenlerin meridyen dairesinde birbirleriyle aynı noktada karşılaşmaları, güneş ve ay tutulmaları, astronomiye ait olguların çoğu önceden biliniyor; onların varsayımlarına göre insan zekâsı da ilerde olabilecekleri böyle bilebilir. Bergson bilimde böyle bir önceden bilme olgusunun olduğunu kabul eder, ancak böyle bir önceden görme ile iradi bir eylemin önceden görülmesi anlayışının bir ilişkisinin olmadığını söyler. Hatta astronomik bir olayı önceden bildirmeyi mümkün kılan sebepler özgür etkinlikten gelen bir olguyu önceden belirlememize engel olan sebeplerdir. O maddi kâinatın geleceği bilinçli bir varlığın geleceği ile her ne kadar aynı zamanda iseler de birbirleriyle hiç benzerlikleri yoktur, der (Bergson, 1990: 175).

Bergson'a göre evrenin hareketi bir an için iki kat hızlansa da, astronomik olayların önceden görülmesine ilişkin denklemlerde bir şey değişmeyecektir. Çünkü o, bu denklemlerde zaman sembolü bir süreyi değil, iki süre arasındaki ilişkiyi gösterir, aynı zamanda olan hareketlerin sayısını gösterdiğini ve bu olan sayıların değişmeyeceğini yalnızca bunları ayıran aralıkların daralmış olacağını ancak yine de bu aralıkların hiçbirinin hesaba katılmayacağını söyler (Bergson, 1990: 176). Bergson'a göre yaşanmış olan sürede ise bilincin algıladığı şey sürenin bu aralıklarıdır ve böyle bir değişme bilinç tarafından hemen algılanır. Bilinç bu gibi görüşlerde genellikle hesabın dışında tutulur ancak aynı zamanda olan ardışık hareketlerde hazır olarak bu hareketlerin aralıklarını yaşayabilecek bir bilinç tarafından algılanabilir (Bergson, 1990: 177).

Bergson'a göre psikoloğu ilgilendiren ise yaşanmış süreyi oluşturan bu aralıklardır. Psikoloji aralıkların sonlarına değil, kendilerine bakmaktadır. Astronom ise zaman birimlerini istediği gibi düzenler. Çünkü bu düzenler bilimi ilgilendirmez. Saf bilinç zamanı, süre birimlerinin bir toplamı gibi algılamaz. Kendi halinde olan bilincin zamanı ölçmek için bir aracı yoktur ve böyle bir zorunluluk duymaz. Bir duyguda bir süre geçtikten sonra bilinç için o aynı duygu değildir. Çünkü bu süre içinde kendini zenginleştirecek, niteliğini değiştirecek izlenimler almış olacaktır. Duyguya isim verdiğimiz bir şey gibi bakıldığında bir nesne gibi davranılır, o zaman bilinç hallerinin bir şey olmadığını ve bir ilerleme olduğunu unutturuz (Bergson, 1990: 178, 179). Bergson bunu şu şekilde de izah eder: "...geçmiş bir deneye bağlanamazdı, çünkü bizlerden her birimiz, kendi tarihçemizin aynı lahzasını iki kere yaşamadığımızı pekiyi biliriz" (Bergson, 1998: 170).

Bergson, bilinç hallerinin birer isimle, dile uysun diye gösterildiğini ancak onların yaşadığını ve sürekli olarak değiştiğini söyler. Bundan dolayı izlenimleri fakirleştirmeden ve böylece niteliklerini değiştirmeden herhangi bir anını azaltmadan dille ifade etmek mümkün değildir. Dolayısıyla astronomi olaylarında, maddi olaylarda bunu yapmanın mümkün olduğunu, çünkü önemli olanın bu alanda sonuç olduğunu vurgular. Ama bir duygudan bahsedildiği zaman bu duygunun

hissedilmiş olmaktan başka bir sonucu yoktur, bu sonucunun olduğu gibi takdir edilmesi için duygunun bütün aşamalarından geçmiş ve aynı sürenin yaşanmış olması gereklidir (Bergson, 1990: 179). Bir zaman aralığını daraltmak, bu aralıkta art arda gelen bilinç hallerini boşaltmak veya fakirleştirmekten başka bir şey değildir (Bergson, 1990: 180).

Bergson ileride olacak bir eylemin önceden bilinip bilinmeyeceği sorulduğunda, pozitif bilimlerdeki zaman ile gerçek sürenin bir tutularak düşünüldüğünü söyler. Gerçek sürenin şiddeti tam anlamıyla niteliktir. Ona göre bir anı bile kendisini oluşturan olguların niteliğini değiştirmeden kısaltılamaz. Olmuş bitmiş bir sıra olguları hatırladığımızda, ilgilendiğimiz olayın niteliğini bozmadan kısaltıyoruz. Bunun nedeni de bizim o olayları bilmemizdir (Bergson, 1990: 180). Buradan hareketle o astronomun yerine bizi yani insanı koyar. Astronom da aslında olayı önceden bilmez, bilinen olayı yeniden anımsar gibidir. Bilinç olgularının öncülleri statik değildir, dinamik bir halde ilerlemeler şeklindedir ve zaten bütün olay bu öncüllere dayanır. Bu öncüllerin süresi de etkisinin kendisidir. Dolayısıyla burada geçen zamanın etkisi ön plana çıkarılmaktadır.

Böylece zaman, etkisiz bir unsur olmaktan çıkarılmış olunur (Bergson, 1990: 181). Bu durumda, parçalarını önceden tasarlamak için ileride gerçekleşecek sürenin kısaltılması sözü olmayacak ve bu süre ancak geliştikçe yaşanabilecektir. Bu nedenle Bergson, derin psikolojik olgular bölgesinde önceden görme ile görme ve hareket etme arasında ayrılabilir bir fark olmadığını vurgular. Bundan sonra deterministler için tutunabilecek tek bir şeyin kaldığını, bunun da her bilinç olgusunu doğa olayları gibi kanunlara bağlamak olduğunu söyler. Her eylem ruhsal öncülleriyle belirir anlayışını ön plana çıkarırlar. Ona göre bu tür bir delil göstermenin her türlü sembolik tasarımlara, her türlü önceden görmeye meydan okuyan somut psikolojik olguların ayrıntısına içgüdüsel bir korku ile girememekten ileri gelir (Bergson, 1990: 181). Bu alanlara yani somut psikolojik olgulara tam olarak nüfuz edilemeyince, bunlara özgü nitelik gölgede kalmaktadır. Çünkü nedensellik kanunu her olayın kendi şartıyla belirlenmiş olmasını, yani aynı sebeplerin aynı sonuçları doğurmasını ister (Bergson, 1990: 181, 182).

Nedensellik İlkesine İlişkin Eleştirileri Bağlamında Özgürlük Anlayışını Değerlendirmesi

Bergson, özellikle aynı sebeplerin aynı sonuçları doğuracağı anlayışına bilinç olgusu alanında karşı çıkmaktadır. Bergson, psikolojik olguların aynı cinsten olmadıkları söylemekte bunu da süre düşüncesine dayalı olarak ortaya koymaktadır. Bu görüşü üzerine fikirlerini temellendirerek psikolojik olguların iki tanesinin bile birbirlerine hiçbir şekilde benzemeyeceklerini, her birinin tarihin farklı bir anında oluştuğunu söylemektedir. Bizim dışımızdaki şeyler geçmişten bir iz taşımazlar, bunun için fizikçiler bu şeyler hakkında böyle bir karşılaştırma yapabilirler. Ancak

Bergson'a göre gerçek anların izlerini koruyan süre ise bilinç için gerçek olan bir şeydir, burada bu yüzden aynı şartlardan bahsedilemeyeceğini çünkü aynı zamanın iki defa tekrarlanmadığını söyler (Bergson, 1990: 182).

Aynı sebeplerin aynı sonuçları doğuracağını düşünmek, en basit psikolojik unsurların kendilerine mahsus hayatları olduğunu unutmaktır. Çünkü bu haller devamlı bir oluş içindedirler, aynı duygu bile tekrarlanmakla yeni bir duygu olur. Bergson iç olgular âleminde bir nedensellik ilişkisi varsa bile bunun doğadaki nedenselliğe hiç benzemediğini vurgular. Bergson'a göre, fizikçi için aynı sebepler aynı sonuçları doğurur, ancak görünürdeki benzerliklere aldanmayan ruhiyatçı için bunun böyle değildir, derin bir ruhsal sebebin sonucu tek bir sefer görülür, bir daha aynı şekilde tekrarlanamaz (Bergson, 1990: 183).

Bergson'a göre biz fizik olayları algılayabiliriz ve bu olaylar kanunlara itaat ederler. Böylece önceden algılanmış olan olaylar aynı şekilde tekrarlanabilir ve bu aynı şartlardan aynı sonuçlar zorunlu olarak doğar anlayışına ulaşırız. Empiristlerin iddia ettikleri nedensellik ilkesi bundan fazla bir şey söylemiyorsa, onların ilkelerinin deneyimden geldiğini kabul edilebilir. Bu durum Bergson'un özgürlük düşüncesine karşı bir şey ispat edemeseler de bunu özgürlük düşüncesine bir itiraz olarak dile getirirler. Bergson nedenselliği, bilinç olguları alanına uygulamalarını ve iç olguların determinizmini kurmak için gözlemlenmiş olgulara dayandırılması şeklinde bir düşünce biçimini ileri sürmelerini eleştirmektedir. Bergson temel nokta olarak şu düşüncüyü vurgular. Asıl mesele nedensellik ilkesinin bilinç alanında (da) bulunacağını bilmekte toplanır ve ona göre bütün özgürlük meselesi de buradadır (Bergson, 1990: 184, 185). Bergson'un burada vurguladığı nokta özgürlük sorunu açısından bilinç alanı ve fizik durumunun iyice çözümlenmesidir, bunların ayırt edilmesi gereklidir.

Bergson nedensellik ilkesinin çözümlenmesiyle bu ilkenin içerdiği iki anlamlılığını ortaya koymuştur. Ona göre özgürlük düşüncesinin temellendirmesinde iki anlamlılık şu şekilde belirir. İki olayın düzenli ardılığının sonucu olarak ikinci olayın birinci olayın içinde bulunması gerektiği düşüncesi genel olarak kabul edilir. Farkında olmadan birinci anlamdan ikinciye geçilecek ve şimdide bulunan şartlar içinde ileride gerçekleşecek olayın önceden bir oluşumu gibi tasarlanacaktır. Bu önceden oluşum pek farklı iki anlamda anlaşılabilir ki, iki anlamlılık da burada başlar. Bergson'a göre bu türlü önceden bir oluşum hayalini bize veren matematiktir (Bergson, 1990: 186). Matematikte saf bir nicelik alanında bulunduğu ilk başta kurulan denklemler başka birçok sayısız denklem değiştirilebilir, çünkü tarifin içinde sayısız denklem vardır. Maddeyi duyumlarımızın bezendirdiği renk, sıcaklık, direnç hatta ağırlık gibi somut niteliklerden soyup sonucunda homojen bir uzam ve cisimsiz bir mekân oluşacaktır (Bergson, 1990: 186, 187).

Böyle olduktan sonra artık matematikçe formüllendirilmiş kanunlara göre hareket edilmekten başka bir şey kalmaz (Bergson, 1990: 187). Bergson'a göre

daha sonra mekanik ilmin ilerlemiş durumunda matematiksel yapı bütüne egemen olur. O, duyulur özelliklerin yükünden kurtulan atomu hafiflettikçe doğa olaylarının somut varlığı gitgide kendini cebirsel bir duman içinde kayboldu diye ifade eder (Bergson, 1990: 188, 189). Cebirsel bir duman içinde kaybolan bir nedensellik ilişkisi yani matematiksel yapının içerisinde şekillenen nedensellik ilişkisi niteliklerden sıyrılmıştır.

Bergson daha sonra nedensellik ilişkisinin özdeşlik ilkesi ile son derece yakınlaştığını söylemektedir. Bergson'un özdeşlik ilkesi bağlamındaki iddiası, bu ilkenin bilincimizin mutlak kanunu ve bu kanun ifade ettiği şeyin şimdiki zaman temelinde bir ifade olduğudur. Düşünülen bir şey düşünüldüğü anda düşünülmüştür. Bu ilkenin mutlak zorunluluğu geleceği şimdiye değil de sadece şimdiki şimdiki bağlamından ileri gelir (Bergson, 1990: 189). Hiçbir zaman, geleceği şimdiki bağlayacak şekilde nedensellik ilkesinin zorunlu bir şekil almayacağını; çünkü gerçek zamanın art arda gelen anlarının birbirleri ile bağlı olmadığını ve hiçbir mantık çabasının olmuş bir şeyin tekrar olacağını veya olmakta olanın devam edeceğini ve aynı öncüllerin aynı sonuçları vereceğini ispat edemeyeceğini söyler (Bergson, 1990: 189).

Aynı sonuçların devamının zaman mevcut olunca gerçekleşme imkânı olmadığını anlayan Descartes, fizik âlemin düzenini ve aynı sonuçların devamını Tanrı'nın hikmetinin durmadan tazelenen lütfüne bağlamıştır. Böylece süresi şimdiki ana dayanan bir kâinata uygulanabilir instantane bir tür fizik inşa etmiştir. Spinoza da bizim için zamanda bir ardılık şekli alan olayların serisi, ilahi birliğe mutlaka denk olsun ve böylece bir yandan olaylar arasındaki görünürdeki nedensellik ilişkisinin mutlaka özdeşlik ilişkisinde döndüğüne, bir yandan da nesnenin sonsuz süresinin ebediyet olan biricik olan bir anda tamamıyla bulunduğunu varsaydığını söylediğini belirtir. Bergson, Descartes'in ve Spinoza'nın sisteminde ve zamanının bilimsel sistemlerinde sebeple sonuç arasında mantıki bir zorunluluk kurma ilişkisinin var olduğunu söyler. O, bu uğraşın ardılık ilişkileri ayrılmazlık ilişkilerine dönüştürmek, sürenin etkisini ortadan kaldırmak ve nedensellik yerine özdeşliği koymak olduğunu iddia eder (Bergson, 1990: 190).

Bergson art arda gelen olaylar arasında kurulan zorunlu belirlenim ilişkisinin matematik bir mekanizmden gelmesi gerektiğini söyler. Sebeple sonuç birbirleri zorunlu olarak ne kadar çok bağlı görünüyorsa, matematik sonucun ilkede görülmesi gibi, aynı oranda sonuç sebebin içine konulmaya ve böylece sürenin etkisi giderilmeye eğilim gösterilir (Bergson, 1990: 190). Ona göre aynı dış etkiler altında farklı davranmamın nedeni değişiyor olmam, bir süre olarak devam etmemdir. Bergson burada ben, süre ve şuur arasında bir denklik kurmuş olduğunu açıkça ifade etmiş olmaktadır. Algımız dışında olarak düşünülen şeyler bize bir süre halinde devam eder görünmüyorlardır. Bu nedenle dün oluşan bir sonucun bugün oluşmayacağı düşüncesi saçma gelir. Anlaşılmaz bir

sebebin etkisi ile fizik nesnelere birbirlerini açılmaya devam ederler. Bunun için de nedensellik fikri özdeşlik fikrine son derece yaklaştığı halde, matematik bir mekanizm fikrini karıştırmazsak veya metafizik noktada ince meşru ilişkileri kaldırmadıkça, bize birbirlerine tam olarak uyuşmuş olarak asla görünmediğini vurgular (Bergson, 1990: 191).

Bergson sebep ilişkisi zorunlu bir ilişki olarak konunca, nesnede bizdeki gibi bir sürenin olmadığı hakkındaki düşüncenin kuvvetlendiğini belirtir. Bu anlamda nedensellik ilkesi güçlendirildikçe psikolojik bir seriyi, fizik bir seriden ayıran farklar artıyor demektir. Buradan çıkan sonuç, paradoksal görünse de, dış olaylar arasındaki matematik bağlilik şeklindeki ilişkiyi varsaymak, insansal özgürlük inancına götürmektedir (Bergson, 1990: 191, 192).

Bergson'a göre doğrudan doğruya bilincin imajını verdiğinde zihnimize daha yatkın gelen bilinçle ilgili başka türlü bir önceden bir oluşum daha vardır. Bir fikrin oluşması kesin olmaktan çok sadece mümkün olarak görünür. Bununla birlikte fikirle eylem arasında güçlülük duyulan araçlar girmiştir, bunların geneli bizde çaba duygusu denilen kendine özgü bir şekil almıştır. Bergson fikirden çabaya, çabadan eyleme olan ilerleme de aralıksız ve son derece sürekli olduğundan fikir ve çabanın nerede bittiğini, eylemin nerede başladığını söylemenin mümkün olmadığını belirtir (Bergson, 1990: 192). Bu anlamda geleceğin şimdide olduğu söylenebilir ama bu oluşum kusurludur, çünkü ilerde gerçekleşebilecek eylem henüz gerçekleşmemiş olarak düşünülmektedir ve eylemde bulunmak için gereken çaba tasarlandığında bile toparlanma zamanı istendiğini söyler. Bu nedenle nedensellik ilişkisinin bu ikinci anlamında, sebep ile sonuç arasında zorunlu bir belirlenim sonucu olmayacağına a priori olarak karar verilebilir. Çünkü artık sonuç sebepte verilmiş olmayacak, sebepte verilmiş olması sadece bir ihtimal dahilinde bulunacak, karşılığı olan eylem tarafından takip olunmaması ihtimal olarak şüpheli bir tasarım gibi kalacaktır (Bergson, 1990: 193).

Bergson bu düşüncenin, sebep ile sonuç arasındaki ilişki düşüncesinin bir tasarım ihtiyacına hemen cevap vermek konusunda, birinci düşünceden daha doğal olduğunu söyler (Bergson, 1990: 193). Yalnız burada biz, B olayının nedeni bir düzine önce gelen A olayının içinde arıyorsak, bu iki imajı çağrıştırmaya alışkanlığıyla ikinci olayın birinci olay içine konmuş fikrini bize vermiş olmasındandır. Bergson, bu objektifleştirmeyi sonuna kadar götürerek B olayının içinde bulunacak A olayını bir ruh hali yapmanın çok doğal olduğunu söyler (Bergson, 1990: 193, 194). Bergson bunu yapmakla iki olayın objektif bağliliğini, bu bağlilik fikrini bize aşıl原因an sübjektif bir çağrışım gibi olduğunu varsaymakla yetindiğimizi belirtir. Nesnenin nitelikleri de gerçek ruh hallerimize çok benzeyen şüpheli bir kişilik atfedilecek ve bilinçli bir iradesi olmadan içten bir tepki, bir çaba sayesinde bir durumdan başka bir duruma geçiyor olacaktır.

Bu düşünce Leibniz'de tam halini bulmuştur. Bergson dış nitelik veya olayların ardılıkları bizim fikirlerimizin ardılıkları gibi anlaşılırsa bu niteliklerden basit durumlar veya algılamalar yapmak gerektiğini ve bunlara dayanak olan maddeyi de ruha benzer mekânsız bir monad yapmak gerektiğini gösterenin Leibniz olduğunu söyler. Bundan sonra maddenin ardışık halleri de dışardan algılanmayacak, bunların içerden birbirleriyle ilişkileri, “önceden kurulmuş bir ahenk” hipotezi ile açıklanacaktır (Bergson, 1990: 194). O, bu şekilde anlaşılan nedensellik ilişkisinde sonucun sebep aracılığıyla belirlenmesini gerektirmediğini söyler. Bilinç soyut kuvvet fikrinin henüz sınırlanmamış, bir eyleme varmamış veya eylem kendisinde henüz bir fikir halinde bulunan belirsiz bir çaba olduğunu gösterir (Bergson, 1990: 195). Bir diğer ifadeyle nedensel ilişkilerin dinamik kavranışı şeylere tıpkı bizde olduğu gibi bir süre atfeder. Sebebin sonuçla ilişkisini bu yolla betimlemek geleceğin dışsal dünyadaki mevcudiyetten çok içsel hayatımızla yakın bağını kurmak demektir (Bergson, 1960: 215). Bergson nedensellik hakkındaki birinci düşünceyle Spinoza'nın felsefesine vardığını, ikinci düşüncesiyle de Leibniz'in felsefesine vardığını söyler (Bergson, 1990: 194).

Son aşamadan sonra Bergson, özgürlük düşüncesinin bir formülünü verebileceğini iddia eder. Somut “ben”in vücuda getirdiği eylem ile olan ilişkisine özgürlük deniyor” (Bergson, 1990: 199; Lacey, 1989: 83). Ancak son tahlilde özgürlüğün tam olarak tarif edilemez olduğunu ileri sürer. Özgürlüğün tarif edilmemesinin nedenin de özgür olmamızdan kaynaklandığını ileri sürer. Nesnenin çözümlenebileceğini, fakat sürenin çözümlenemeyeceğinin özellikle altını çizer. Bergson eğer çözümlenmekte ısrar edilirse hiç farkında olmadan ilerlemenin nesneye, sürenin mekâna çevrilmiş olacağını söyler. O, somut zamanı çözümlenmek iddiasının içerdiği anları homojen mekâna sermekten, olmak üzere bulunan bir olgunun yerine olmuş bitmiş bir olgu koymaktan başka bir şey olmayacağını vurgular. ‘Ben’in etkinliğini dondurarak başlayan çözümlenmede hareketin eylemsizliğe, özgürlüğün zorunluluğa kendiliğinden çevrilmediğini bu yüzden bütün özgürlük tariflerinin determinizme hak kazandırdığını görürüz (Bergson, 1990: 200). Bergson özgürlüğe ait her açıklama isteğinin farkında olmadan şöyle bir sorguya varır diyor; “mekân, zamanın aynı olarak tasarlanabilir mi?” Eğer geçmiş bir zamandan bahsediliyorsa hayır denileceğini, çünkü özgür eylemin akıp gitmiş bir zaman içinde değil, akmakta olan bir zaman içinde vücut bulduğunu bu nedenle özgürlüğün bir olgu olduğunu, hem de olguların en açığı olduğunu belirtir. O meselenin bütün güçlüğüne mekândaki nitelikleri sürede bulmaktan, ardılığı zamandaşlıkla yorumlamaktan özgürlük fikrini ona tercüman olmayacağı açık olan dille betimlemekten geldiğini iddia eder (Bergson, 1990: 201).

Bergson'un felsefi düşüncesi insanın ne olduğu problemi çerçevesinde oluşturmuştur. Bu başlık altında özellikle felsefesinin temel meselelerinden birisi de in-

sanın özgürlüğünü ispatlamak olmuştur. İnsanın özgürlüğünün fikri temelini inşa etmeye çalışmıştır. Çağının düşünce ikliminde egemen olan, bilimin etkisi altında özgürlüğün yok sayıldığı düşünce akımlarına karşı çıkmıştır. Özellikle mekanist düşüncenin etkisi bu yüzyılda kendisini en yoğun şekilde hissettirmektedir. Bilhassa bu etki psikoloji alanında da kendini göstermektedir. Bundan dolayı Bergson, çağrışımçı ekolün düşüncelerine yoğun bir eleştiri geliştirmiştir. Bergson bilimin belirlemci (determinist) yaklaşımına özellikle karşı çıkar. Bilimde kabul edilmiş yasaların, insan için ne kadar geçerli olduğunu sorguladıktan sonra; bu anlayışa karşı sonuna kadar mücadele etmiştir. İnsanda etkili olan yasaların, bu alandaki yasalardan daha farklı olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Hatta Bergson, insanın özgürlüğünü kanıtlayabilmek için, insanı temel belirleyen özellik olarak insanın akıl varlığı olduğu iddiasını tümüyle bir kenara bırakıp onun bir süre varlığı olduğunu iddiasını öne sürmüştür. Onun ileri sürdüğü süre kavramı bilinçle ilişkilidir; hatta o bilincin kendisidir. Süre, heterojen bir yapıya sahiptir yani bilinçte birbirinden farklı nitelikteki unsurlar vardır ve bunlar birbiri içinde erirler. Bilinçle mekân arasında kesin bir ayırım yapan Bergson'a göre, ayırt edilme, yan yana mekâna ait özelliktir. Sürede sayılma ve ölçme yoktur. Süreyle serbestlik ve özgürlük arasında doğrudan bir bağ kurar.

Bergson ayrıca, özgür olduğunu iddia ettiği insanın ne olduğunu açıklarken, ben'in ne olduğuna dair görüşlerini dile getirir. Ona göre iki ben vardır. Bunlardan biri yüzeysel ben, diğeri ise gerçek ben'dir. Buradaki bu iki ben anlayışı, aslında tek bir varlığın iki farklı yanı olarak değerlendirilmelidir. Asıl ben bizim gerçek yapımızı, kişiliğimizi oluşturan ben'dir. Bu ben süreye dayalı olarak değerlendirilen ben'dir, burada iç içe geçme vardır, her şey sürekli bir akış halindedir. Bizim kişiliğimiz sürekli olarak doğar, büyür ve olgunlaşır. Bunlar hem yenidir hem de önceden keşfedilemez bir yapısı vardır. Herhangi bir eyleme ilişkin, nedenler bilinse bile, önceden bir belirleme olma imkânı yoktur. Çünkü insan nedenlerin doğurduğu sonuçlardan farklı bir şekilde davranabilir. Bu da zaten insanın özgürlüğünü sağlayan özelliktir. Diğer ben olan yüzeysel ben ise günlük yaşam için gerekli olan, pratiğe yönelik olan ve mekânsalla ilişkili olan ben'dir. Biz bu ben'i daha çok kabul ederiz, çünkü günlük yaşam içerisinde bu ben daha ön plana çıkmıştır ve biz bunu asıl ben olarak değerlendiririz. Bergson'a göre bu tür bir yaklaşım bizi gerçekten uzaklaştırmaktadır.

Bergson, ben'e yönelmenin, onu elde etmenin de zor bir iş olduğunun altını özellikle çizmektedir. Gerçek ben'e yönelebilmek için, günlük hayatın faydacı yapısından ve kaygısından kurtulmak gereklidir. Burada insanın özgürlüğüne ilişkin olarak ortaya çıkan özellik, yapılan eylemin doğrudan doğruya insana dayalı olarak gerçekleşmesi ile ilişkilidir. İnsan elbette seçer ve bu da özgürlüğün temel koşuludur. Ancak buradaki seçme irade özgürlüğünü savunanların anlayışı gibi değildir,

çünkü onlar sanki önceden bilinebilir eylemler arasında bir gidip gelme olduğunu düşünürler. Oysa Bergson'a göre, önceden görme diye bir şey olmaz, çünkü daha gerçekleşmemiştir ve hayatın ne getireceği belli değildir. Özgür olan eylem, insanın kendine/ karakterine/ kişiliğine göre seçip eylemde bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Bergson bunun dışında, özgürlükle ilişkili olarak insanın sırf maddi bir unsur olarak değerlendirilmeyeceğinin altını özellikle çizmektedir. Bundan dolayı insanı bilimsel bir zihniyetle, hatta bunda biraz aşırıya giderek enerjinin korunumu ilkesi açısından değerlendirmenin imkânı olmadığını vurgular. Maddi olana indirgenemeyen insanın davranışlarında her zaman aynı sebepler aynı sonuçları doğurmaz. Nedensellik ilkesinin insanda, bunu bilinç sahasında iddia etmenin imkânı Bergson'a göre yoktur. Gök cisimlerinin hareketinde bile aynı sebeplerin aynı sonuçları doğurduğu sonucuna varamayacağımız durumların olduğunu söyler. Bilinç varlığı olan insanda aynı sebepler başka sonuçlara yola açabilir ve bu önceden bilinemez. Bunun dışında bir eylemin önceden bilinip bilinmemesi hususunda da düştüğümüz yanlışın nedeni temel olarak, bizim sonuçtan hareketle olayları değerlendirmemize dayandırır. Bu olaylar sanki mutlak olarak böyle olacakmış gibi davranırız, hâlbuki böyle bir durum yoktur. Ona göre özgürlüğe ilişkin yanlış düşüncelere sapılmasının asıl nedeni zamansal düşünmemektir. Çünkü zamanda tekrar gibi bir özellik yoktur, zaman sürekli olarak kendini yenileyerek ilerler. Mekânsal bir özellik içermediğinden, zamanda bir gelip gitme imkânı olmadığından bu türlü düşünceler hatalıdır. Zaman sürekli ilerlediğinden, sürekli yeni yaratımlarda bulunur.

Kaynakça

- Adamson, G.D. *Bergson's Spinozist Tendencies. Philosophy Today*; Spring 2000; 44, 1; Academic Research Library, 73-85.
- Bergson, H. (1960). *Time and Free Will, An Essay on the Immediate Data of Consciousness*. (Translation by F. L. Pogson). New York, USA: Harper Torchbook.
- _____ (1986). *Yaratıcı Tekâmül*. (çev: Mustafa Şekip Tunç). (İkinci Basım). İstanbul, MEB Yayınları.
- _____ (1990). *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*. (çev: Mustafa Şekip Tunç). İstanbul: MEB Yayınları.
- _____ (1998). *Zihin Kudreti*. (çev: Miraç Katurcıoğlu). İstanbul: MEB Yayınları.
- _____ (2007). *Madde ve Bellek*. (çev: Işık Ergüden). (Birinci Basım). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Delisle, C. B., (2007). *Bergson: Criticism of His Philosophy*. North American Review, 197, 364-370.
- Gunn, J. (1920). *Bergson and His Philosophy*. (First Published). London: Methuen & Co. Lt.
- Harris, M. (1933). *Bergson's Conception of Freedom*. The Philosophical Review, 5, 511-520.

- Lacey, A.R. (1989). *Bergson*. (First Published). New York: Routledge.
- Mullarkey, J. (1999). *Bergson and Philosophy*. Notre Dame, India: University of Notre Dame Press.
- Tekeli, S., Kahya, E., Dosay, M., Demir, R., Topdemir, H. G., Unat, Y., (1997). *Bilim Tarihi*. (2. Baskı). Ankara: Doruk Yayınları.
- Tevfik, R. (2005). *Bergson Hakkında*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Wilm, E. C. (1914). *A Study in Radical Evolution*. New York: Sturgis & Walton Company.